

HÁBORÚ ÉS ERKÖLCSISÉG

ÍRTA
STUHLMANN PATRIK DR.

BUDAPEST,
ASZEMT ISTVÁN-TÁRSULAT BIZOMÁNYA
1915.

NYOMATOTTÁ „SZENT ERZSÉBET”, NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁGNÁL KASSÁN
1915. —6 418.

TARTALOM.

	Oldal
1. A háború erkölcsi hatásai.....	5-14
2. A háború és a nevelés	15-31
3. A hősi halál	32-39

I.

A háború erkölcsi hatásai.

Azért, mert nem túrtük, hogy mérhetlen nagyravágyástól elvakult szomszédunk állandóan sorvasztó izgalomban és vészes bizonytalanságban tartson bennünket, mert nem túrtük, hogy büntetlenül pusztítsák el ördögi ármánnyal dolgozó emberállatok trónunknak világosan látó, vasenergiájú örökösét s a hitvesi hűség és odaadás megindító példaképét, hősies lelkű feleségét, mert Isten ostoraként lesújtottunk a legnemtelenebb fondorlatok és szenvedélyek fészkére, reánk szakadt egy szörnyű háború minden aggodalma, minden gyötrelme és csapása.

Az a harc, amelyet mi indítottunk, Isten és ember előtt egyként igazolt. Kérdezzük meg a szent könyveket, a régi avagy az újabb gondolkodókat, a legkülönbözőbb álláspontú moralistákat, ezt a küzdelmei elítélni nem fogják.

Szent Pál kiemeli, hogy az állam feje nem ok nélkül hordja kardját, hanem azért, hogy Isten szolgájaként megbosszulja azt, aki gonoszságot cselekszik. Egy más helyen pedig rámutat arra, hogy nemcsak azok méltók a halálra, akik a hitványságot elkövetik, hanem azok is, akik egyetértenek a tettesekkel.² És senki egyetértése nem különb, mint azoké, akik valamely cselekedet elkövetésére másokat rávesznek. Szent Ágoston, az emberiség egyik legnagyobb lángelméje, igazságosnak mondja azt a háborút, amikor olyan népet vagy várost kell megfenyíteni, amelyik elmulasztotta megbüntetni azokat, akik istentelenséget műveitek.³

A nagy Aquinói is megengedettnek és jogosnak tartja azt a harcot, melyet a nép vezére az állam megvédése, a közjó érdekében azért vív, hogy alattvalói számára békét biztosítson.⁴

¹ Rom. XIII. 4.

² Rom. I. 32.

³ Lib. Quaest. sup. Jos. quaest. 16.

⁴ Sum. Theol. sec. secundae, qu. 40. art. 1. et 2.

Fichte az igazságos háború fogalma alatt olyan háborút ért, melyet egy nép szabadságának és függetlenségének megvédése érdekében vállal magára. Szabad és önálló pedig akkor lesz a nemzet, ha minden külső erőszaktól, a szomszédok irigységétől és rosszakaratától menten teljesítheti azokat a köteleseket, melyek a népek kulturközösségében reá várnak. Aki ezt a szabadságot és függetlenséget megsérti, ? a nemzet léte, jelen és jövő hivatása ellen tör s a nép, amelyik a támadást visszaveri, nemcsak múltó javakért küzd, hanem a jövő nemzedékekért,, az emberiségért s ekként ellenségeiért is.

A szociáldemokraták komolyabb vezetői, bár irtóznak a kolonizáló, hódító háborúktól, készek fegyvert ragadni, hazájuk becsületének és létének védelmére. A nemrég elhalt Bebel mondotta a birodalmi gyűlésen 1904. márc. 7-én, hogy ha Németországot megtámadják s élete forog kockán, ők az utolsó emberig, még az öregeket sem véve ki, harcra kelnek és hazájukat megvédelmézik. Brémában is kinyilatkoztatta egyszer, hogy a német szociáldemokrácia utolsó csepp véréig fogja oltalmazni Németország jelenlegi területi épségét.

A pacifista amerikai író, David Starr Jordan, megengedi, hogy a háború olykor elkerülhetetlen, néha szükséges, sőt jogos.¹ Jordánnak a honfitársa, a békemozgalomnak ugyancsak lelkes híve, R. Waldo Emerson, az egészséges emberi értelem előtt csupán az indokolatlan támadást tartja gonoszszágnak, de nem a védekező háborút.²

A németországi pacifizmus egyik vezető férfja, A. H. Fried, azt írja a mai világfelfordulás kitörésekor: Der Krieg ist die Fortsetzung der Friedensarbeit, nur mit anderen Mitteln. A háború is a békét munkálja, csupán más eszközökkel.³

„There is no state of states, no King of Kings upon earth”, hirdeti egy kitűnő angol moralista, J. Rickaby.⁴ A földön nincs az államoknak állama, a királyoknak királya s épen ezért, ha két független állam közül az egyik sérelmet szenvedett vagy meg akarja sérteni a másikat s a sértési szándék meg nem szűnik, a sérelem nincs jóvá téve, úgy az egyetlen út, egyetlen menedék az ultima ratio regum; „they must fight”, küzdeniök kell.

¹ Krieg u. Mannheit. Berlin. 1912. 28. 1.

² Über den Krieg. Berlin. 1914. 19. 1.

³ Die Friedenswarte. XVI. 8/9 f.

⁴ Moral Philosophy. London 1901. 351 1.

íme, a szent könyvek s a profán iratok, a hajdankor s a hozzánk közelebb eső idők írói, a legeltérőbb világnézetű gondolkodók egyképen elismerik, hogy az a harc, amelyre mi vállalkoztunk, a morál szempontjából nemcsak hogy nem kifogásolható, hanem egyenesen elmulaszthatatlan kötelességünk volt. A király „minister Dei”, az Úr szolgálja s azért viseli kardját, hogy lesújtson vele az elvetemültekre.

Legyen azonban ez a háború bármennyire jogos és igazolt, a felbecsülhetetlen anyagi káron és pusztuláson, a mérhetlen emberi szenvedéseken kívül nagymérvű erkölcsi botlásokra, kihágásokra és veszedelmekre is alkalmat nyújt. Hegel helyesen ismerte fel a helyzetet, amikor a világ dolgaiban mindenütt ellenmondásra bukkant. A teremtett valóságban sem abszolút jó, sem abszolút rossz nincs. Higgjunk valamit bármennyire is tökéletesnek, kívánatosnak, boldogítóknak, csakhamar észre fogjuk venni, hogy a tökéletesség, kívánatosság, boldogító jelleg mögött ott sötétlik a tökéletlen, a visszataszító, a fájdalmat okozó. S viszont, legyen valami akármennyire is gyötrelmes, idővel valami kedvezőt, valami előnyöst, kellemest egész bizonyosan találunk benne. A költő bölcsen énekelte: Nincsen öröm, melynek ne volna bánata, együtt jár a fénnel testvér gyanánt az árny.

Bizony, a legjogosabb, a legszükségyszerűbb háborúnak is vannak bőven árnyoldalai, káros következményei és pedig nem csupán anyagi javainkra nézve, de az erkölcsiekre is.

A katona temérdek kísértésnek van kitéve az ellenség földjén, de otthon is. Abban az időben, amikor az erő termi a jogot s a milliányi hadseregek kellőképpen ellen nem őrizhetők, a szilajabb lelkek könnyen erőszakoskodásra vetemednek, könnyen hozzányúlhatnak ahhoz, ami nem az övék, veszélyeztetik a személyes vagyónbiztonságot, rabolnak, védtelen és ártatlan embereket, asszonyokat és gyermekeket bántalmaznak, gyilkolnak, holott a küzdelem szent célja, a helyes önvédelem s a méltó büntetés ezeket szükségesekké nem teszi. Akik a béke csendes napjaiban egy apró marhának a levágását sem tudták felindulás nélkül végig nézni, most vérben gázolnak s így nem csoda, ha szívük megkeményedik, elvadul, ahogy Kropotkin írja, dühöngővé válik. Az ember a szokás rabja s bár lelke mélyén ott van természeténél fogva a részvét gyengéd érzése, az öldöklés gyakorlata elnyomja belsejében a könyörületesség zsenge palántáját s úgy szólván észrevétlenül zordonná, kegyetlenné válik. Aki a

harcból hazatérő katonákkal beszédbe elegyedett, állításom mind-egyikére feles számmal talált bizonyítékokat.

Aztán kétségtelen tény az is, hogy a gyávaságnak, a súlyos következményekkel járó kötelesség mulasztásnak, mértéktelen hiúságból ezrek mézszárszékre vitelének, a becstelen, egész tömegeket pusztulásba sodró pénzszerzésnek, hazug hírek koholásának és terjesztésének, meg nem engedett fegyverek használatának, árulásra való csábításnak, égbekiáltó árulásnak nem egy riasztó példájával találkozunk a háborúkban. Hiába, az ember ember, sárból és napsugárból összegyúrt valóság s ha valakinek kevesebb jutott a napsugárból, kedvező körülmények között a földies, a nemtelen, a ragadozó hajlamok lesznek benne úrrá, az önző állapot kerül felszínre belső világában s akkor, amikor a közösség, a fenyegetett haza léte és becsülete bátorságot, önfeláldozó kötelesség teljesítést, megfontoltságot, az egyéni alacsony érdekek elhallgatását, önmegtágadást, az emberekkel és egyéb értékekkel való okos takarékoságot, igazságszeretetet, jogtiszteletet, hűséget kívánna tőle, magamagán kívül megfelelkezik mindenről és mindenkiről, tőle ugyan elveszhet a világ, csupán ő láböljön ki veszedelem nélkül, ha lehet, meggyarapodva a bajból.

Nem szabad továbbá hallgatással mellőznünk azt sem, amire oly gyakran szeretnek hivatkozni a békemozgalom hívei. Jordan szerint az államok aláhanyatlását nem a növekvő fényűzés, nem az erkölcsök ellágyulása, romlottsága, az uralkodók rosszasága vagy gyengesége szüli, hanem az, hogy a legerőteljesebb, legkülönb férfiak elhullanak a csatamezőkön vagy pedig gyarmatokon, idegen országokban élnek le életüket. Egy nép súlyedésének csupán egy oka lehet, a fajnak megromlása, amelyből urai, vezetői erednek. Görögország, Róma és Spanyolország története, újabban Franciaország meggyöngyülése igazolja állításának helyességét. Róma sorsa Philippinél pecsételődött meg, amikor az uralomvágy szelleme legyőzte a szabadság szeretetét!¹

Ámbátor kétségtelen, hogy Romulus népe már a királyok alatt s a köztársaság első századaiban is sokat csatázott és mégis dicső maradt, bár nem szabad elfelejtenünk, hogy örökkévalóságra egy államnak se igen van kilátása, mert a közösségek életében épenúgy megvannak a csecsemő-, gyermek-, ifjú-, írfi- és aggkornak periódusai, mint az egyénekében, bár tagadhatatlan,

¹ Krieg und Mannheit. 4 1.

„hogy a belső egyenetlenségekkel terhes, elanyagiasító, hedonisztikus, Istent és erkölcsi törvényeket nem ismerő, elernyesztő, rothasztó béke egész bizonyossággal sírba viszi a nemzeteket s toár bizonyos, hogy a hadi szolgálat szörnyű fáradalmi és nélkülözései kíméletlen selectiót végeznek a tökéletesen kifogástalanok javára, a hírneves amerikai pacifistának annyiban mégis igazat kell adnunk, hogy a csatatereken elhullott, kolóniákba küldött avagy idegen földre vándorolt, jól fejlett, ép, erőteljes ifjak és férfiak nagy veszteségei államuknak. Az 1870-iki német-francia háborúban hiteles jelentés szerint 372,000 élet pusztult el. Az 1904-5. évi orosz-japán összetűzésben 130,500 orosz és 146,200 japán esett el. Az 1912. balkán háború a szövetséges országoknak az év végéig 143,000 emberébe került.

Nincsen nép, legyen bármekkora is, amelyik az ilyen arányú véráldozatok hatását meg ne érezné. Hány és hány elaggott szülő veszt el így támaszát, gyámolítóját, hány és hány asszony marad magára, védelem nélkül odadobva az élet terheinek, kíméletlenségeinek, erkölcsi veszedelmeinek, hány és hány gyermek nő fel ekkép apa nélkül, akinek szerető szigorát, tapasztaltságát, bölcs következetességét, anyagi istápolását nem érezheti. A jövő nézedeire is kedvezőbb lenne, ha a legerősebbektől, a legkülönbektől, a háború szörnyű erőfeszítéseire alkalmasoknak találtaktól eredhetnének és nem azoktól, akik vérszegénységük, gyengeségük, fejletlenségük avagy egyéb hibájuk miatt otthon maradtak. A legéletrevalóbbak elpusztulásának veszedelmességét a nemzet jövőjére nézve kétségbe vonni nem lehet.

Éz azonban az éremnek csupán egyik oldala. A szomorú és lehangoló tények mellett vannak a hadviselésnek morális előnyei, ragyogó fényoldala is.

Abban a pillanatban, ahogy nyilvánvalóvá lesz a küzdelem megüditása, mintegy varázsütésre eltűnnek a politikai, felekezeti, osztálybeli, társadalmi és személyes ellentétek a harcra készülő országban. Mintha csak a mithosz aranykora térne vissza, egyetértésben él egymás mellett a farkas és a bárány, ugyanabban az érzésben és gondolatban forrnak össze azok, akiket nem rég a közélet porondján a különböző elvek és törekvések feneketlen szakadékja választott el egymástól. A felekezetek nem néznek többé egymásra féltékeny szemekkel, hanem mindegyik azon fárad, hogy tanaival, példaképeivel, vallási eszközeivel és gyakorlataival mennél fokozottabb erkölcsi erőt öntsön át azok

lelkébe, akik népük létéért és becsületéért az élet és halál mesgyéjére sietnek. Felekezeti különbség tekintbe vétele nélkül áldják meg a harcbavonulókat s ha megtörtént a kegyetlen mérkőzés és holttetemek ezrei borítják a csatamezőt, válogatás nélkül hull a hősök kihűlt porhüvelyére a szenteltvíz, az elcsendesedett harctér minden egyes halottjáért száll égbe az ima, hogy dicsőén kiontott vérük termékenyítse meg a nemzet élete fáját, nekik pedig sohase szűnjék meg fényeskedni az örök világosság.

A munkások sietve igyekeznek a bányák sötéttségéből a napfényre, a gyárak barátságatlan, kormos falai közül a szabadba s nem hirdetik már, amit nem nagyon rég a francia Hervé hangoztatott, hogy a csatába induló katonaság rablóhad, a haza határait védő sereg zászlaja a szemétdombra való, hanem kivetik lelkesedéstől izzó belsejükből a reájuk erőszakolt, természetellenes elméleteket, a több munka s a kevesebb kenyér szülte elkeseredést, kítör belőlük ösztönszerűen fajuknak, nemzetüknek, földjüknek szeretete, tűzre vetik a hontagadó vörös lobogót s az addig annyira gyűlölt polgársággal együtt robognak az ellenség elé. A bőségesen kiomló proletár vér ékesen szóló bizonyítéka az antinacionalista gondolat hazugságának s magasztos engesztelő áldozat a múlt minden hibájáért.

Egyé verődnek az összes társadalmi rétegek, nincs többé különbség a szegény s a gazdag, a munkás és munkaadó, a katona s a polgár, az egyházi és világi, a termelő s kereskedő, a szabad pályán élő s a hivatalnok között, hiszen egyformán vannak veszélyeztetve mindannyian, egyformán veszi magára minden réteg arravaló férfi tagja a harcosok ruháját és fegyverzetét,

A személyes ellenfelek, akiket talán a közeli halál sem tudott volna kibékíteni, mert kereszténytelen szívük gyűlölködése nem ismert enyhületet, nem ismert megbocsátást s nem bánták volna, ha nagyobb távolság lett volna közöttük, mint a pólusok között, összekerülnek a csapatokban, a jótékonyági gyűléseken, a sebesültek gondozásánál, a hátramaradottak gyámolításánál s mindent elfeledve, őszinte kiengesztelődéssel békejobbot nyújtanak egymásnak. Nem túlzás, de a rideg igazság, hogy valami egyetemes megtisztulás, valami egyetemes felemelkedés, megne-mesedés fogja el az embereket a háború mindeneket feldúló-viharának közeledtére.

Hát még a küzdők soraiban, a harctereken mi történik? „Szép a dicső kimúlás zajló csatasornak az élén”, zengte egykoron a spártaiak lobogó lelkű lantosa, Tyrtaeus. E dicső halál gondolatának mámore keríti hatalmába még az óvatosak, a megfontoltak, a túlzó individualizmus felé hajlók szívét is s a bátor elszántágnak, az önfeláldozó kötelességteljesítésnek és vitézségnek soha el nem halványuló példái tömegével kerülnek a titáni mérkőzésekre ügyelő világ szeme elé.

A férfiaságnak, a kitartásnak, a tűrni tudásnak, a bajtársi és emberbaráti szeretetnek, a nemzet jövőjéért az egyéni élet semmibe vételének, a mélységes vallásosságnak vakítóbb fényű megnyilvánulásai aligha találkozunk, mint aminők a dörgő ágyúk s a felperzselt falvak füstfelhőiből ragyognak elénk. Aki figyelemmel kíséri napjaink eseményeit, állításom mindegyikét a konkrét esetek egész özönével szemléltetheti. A férfias lelkület egy megindító megnyilatkozását mégis el nem hallgathatom.

Egy nagy alföldi városunkban indulásra készen álltak a csapatok, hogy az ellenség ellen vonuljanak. Az egyik század vezénylete egy tartalékos hadnagyra volt bízva, akinek szereplését könnyes szemekkel nézte a közelből felesége és kis fiacskája. Közvetlenül az indulás előtt kiugrott a sorok közül a hadnagy, hogy még egyszer búcsút vegyen családjától. Megölelte, megcsókolta hitvesét s ugyanazt tette gyermekével is. Ez az utóbbi azonban a naiv lelkek határtalan ragaszkodásában oly erővel szorította át nyakát, hogy nem tudott tőle sehogy sem megszabadulni, s mivel a század már indult, a nyakán csüngő fiucskával sietett elébe s így haladt mindaddig, amíg el nem ernyedlek a gyenge karok s keserves sírással le nem csúszott a gyermek a földre. Az apa, aki talán sohasem látja többé szerető feleségét s drága kis fiát, könnyecseppek nélkül került ki ebből a gyengébb idegzeteket nagyon is próbára tevő helyzetből és ellágyulást nem ismerve, oroszládként harcol ma is katonái élén a határainkat fenyegető barbár hadak ellen.

A szörnyűséges fizikai erőfeszítésnek, az éhség és szomjúság, hideg és meleg, szél és eső, sebesülés okozta őrjítő fájdalom türelmes elviselésének, a veszedelemben került bajtársak heroikus védelmezésének és istápolásának, a tehetetlenné vált ellenség emberies kezelésének, a feljebbvalók iránti példás hűségnek, az alattvalók kímélésének és szeretetének, a tökéletes honfíui szolidaritásnak, az igazságban és őszinteségben felül nem

múlható vallásos érzésnek eseteit, amelyekkel a háború szolgál, semmiféle toll, semmiféle száj nem képes kimerítően elsorolni.

Ismétlem, hogy a vallásosságnak bámulatos felébredésére és megerősödésére bukkanunk a harcosok között. Régen azt mondogatták, „si nescis orare, vadé ad mare”, szállj tengerre, ha nem tudsz imádkozni, ma hozzátehetjük, ha nem tudsz imádkozni, menj küzdeni a csataterre! Vannak a háborúban is, írja egy a Vogézekben küzdő német népfelkelő, az óvakodásnak, az élet védelmének bizonyos szabályai, ám aki ezeket a szabályokat teljesen követni akarja, hőssé sohasem lesz. A katonának nem a maga megóvása a legfőbb feladata, hanem a célnak elérése. Az ellenség füttyülő golyói, zúgó gránátjai és srapeljei között minden különösebb aggodalom nélkül mozgok és élek. Tulajdonítom pedig ezt abbeli meggyőződésnek, hogy a világ eseményeinek minden látszólagos zűrzavara mellett is értelmüknek kell lenniök s hogy minden egyes személynek az erkölcsi harmónia állapotába kell kifejlődnie. Ennek a kifejlődésnek a halál nem gátja, sőt ha a közösség szolgálatában következett be, előnye. Van a mindenségben egy hatóerő, az erkölcsi világrend összfogalma, aki a jót kívülünk és bennünk diadalra segíti. A katonának a csatamezőn nincs biztosabb támasza, mintha e hatalomra bízva magát teljesen.

Íme, a bátor harcos vallásosságának a pszichológiája. Aki nem hisz, csupán a földi életben, aki előtt a halállal minden örömmel, minden kielégülésnek vége, az senkiért és semmiért nem viszi a bőrét készséggel a vásárra, az nem a mindenáron való diadalért, hanem elsősorban a maga megmeneküléséért remeg. Renan Emlékirataiban arra inti az emberiséget, hogy a halhatatlanság hite nélkül a vitéz szívűek is lanyhán mennének a küzdelembe.

Senki életét a csaták zivatarában teljességgel biztosítottak nem láthatja, senkisémet bizakodhatik feltétlenül a maga erejében, a maga eszében, a maga ügyességében, legyenek azok bárminő hatalmasak is s épen ezért vész ki a telkekből a Gondviselésről ;tudni nem akaró gőg, ezért vonul be a végtelen jóságú és hatalmú lény gondolata oda is, ahol eddig lakóhelyre nem talált, lezért lágyul el a háborúba indulás előtt az Isten házában a legmegrögzöttebb pogány is, ezért hajtja le fejét igaz alázattal a sors ura előtt az is, aki a béke biztonságában és kéjeiben magánál felsőbb hatalmat nem ismert.

A legfőbb erkölcsi hatalomba vetett ez az erős hit hatja át az otthonmaradottak belső világát is. Ádám utódjainál a legzavartalanabb béke idején se nagyon hiányzik a szükség, a szenvedés, a nyomorúság, a háborúban azonban, amikor a véres dicsőség mezeje vonja el a csüggedt fejű aggoktól gyámolítóikat, a tehetetlen gyermekektől atyjukat, a riadozó szívű, gyenge nőktől férjeiket, súlyos keserőségek és kínok omló könyűi árasztják el százezrek orcáit. „De profundis”, a mélységekből kiáltanak fel a könyörületesség Istenéhez, hogy ne hagyja el a sanyarúságokban sínylődöket. A kereszténységgel szemben annyira hűtlen Franciaországban, ahol kiküszöbölték a Teremtő nevét az állam életéből, ahol az összeomlásig elhanyagolták vagy pedig mulatóhellyé alacsonyították a templomokat, a nagy küzdelem kitörésekor, a remegés és aggodalom sötét óráiban újra meglelték az eget s az Úr egyházai szűkek voltak az esedező tömegek befogadására. Németországban az elmúlt év folyamán kárörömmel állapígtatták meg a vallásos hit ellenfelei, hogy a templomok konganak az ürességtől, ma pedig nem lehet helyet kapni bennük. És így van ez mindenfelé, így van nálunk is.

Ezzel az új életre kelt, fellendült istenfélelemmel függ össze a legszorosabban az a versengő áldozatkészség, az a bibliai önzetlenség, könyörületesség, a betegek, sebesültek látogatásában, ápolásában, gyógyításában észlelhető épületes buzgólkodás, az a türelmes nélkülözés és néma fájdalom, melyek a harcmezőtől távollevőket a vérüket hullató bátor katonák méltó testvéreivé avatják.

Íme, a háborúskodás erkölcsi kárai és erényei.

Jaj annak a nemzetnek, amelynek körében az előbbieket túlsúlyban vannak az utóbbiakkal szemben ! Az erkölcsös élet a társadalmak biológiai törvénye. Nélküle föltétlenül megsemmisülnek az államok és elvesznek a népek. A háború úgyszólván a történelem mázsálójára rakja a nemzeteket, hogy megmérje, melyik különb testében, elméjében és szívében. Nem lehet az életnek olyan helyzete, amely többféle erőt, hatékonyabb és minőségben is kiválóbb energiákat igényelne, mint az ilyenfajtaú összetűzés. Ott tehát, ahol nem annak a nevelésnek a szelleme érvényesült az ifjúság gondozásában, amely nevelés az összes értékes fizikai, észbeli és morális hajlamok teljes és harmonikus kifejlesztését sürgeti, hanem ahol elpetyhüdtek, megmérgeződtek, elégték az idegek s izmok a tétlenségben, a szakadatlan élvezethajszolásban,

ahol sötétben maradt az értelem s erkölcsi erőfeszítésekre, lendületekre képtelenné vált a szív, ott a harcnak vége nem lehet más, mint az elbukás, a nemzeti létnek és becsületnek elvesztése, olyan béke, amely nem a tiszteletreméltó vágyak kielégülése, a magasztos törekvések célhoz jutása nyomában támad, hanem amelyik inkább a temető némaságára és nyugalmára emlékeztet. Nekünk nem ez a béke kell, hanem a diadalmas népek békéje, az, amely egyre jobban és jobban kiszorítja a mészárlást, az emberirtást, az értékpusztítást, amely organizálja a nemzetek egyre nagyobb és nagyobb számát s az egy akolba terelődő, egy pásztor alatt élő emberiségben az évezredek óta várt igazságságot ülteti a kormányrúdhhoz.

II. A háború és a nevelés.

A méhek ma is úgy építik hatszögű rekeszeiket, mint ahogy azt 2000 évvel ezelőtt Vergilius leírta, a hód ma is akkép alkotja meg házát, ahogy azt velünk Plinius megismertette. Az állatnál nincs a tapasztalásnak, a gyakorlásnak nevelő, tökéletesítő hatása. Az ember azonban azért ember, azért a világegyetem szélén ülő hatalom, a legnagyobb lény az érzéki valóságban, hogy élményei, öröme és szenvedése, viszontagságai ne múljanak el nyom nélkül felette, hanem épüljön rajtuk, okulást merítsen belőlük, hogy életét a jövőben mennél helyesebben, mennél észszerűbben és megfelelőbben rendezhesse be. A háborúnak, ennek a keserves és szörnyű megpróbáltatásnak is arra kell szolgálnia, hogy gondolkodóba essünk, hogy igényeit meglatozgassuk s a sorsnak erre a súlyos eshetőségére is elkészüljünk. Az élet folytonos alkalmazkodás s aki e törvény előtt meghódolni nem hajlandó, számíthat az elkerülhetetlen pusztulásra. Alkalmazkodunk az időjáráshoz ruházódásunkban, a talajhoz forgalmi eszközeinkben, testünk szükségleteihez étkezésünkben, mozgásunkban és pihenésünkben, alkalmazkodunk kicsi korunkban a családhoz, majd később az iskolához, társaságunkhoz, az állam parancsaihoz, az emberiséghez s az erkölcs örök törvényeihez. Békénk, sikereink, boldogulásunk az alkalmazkodás, a fizikai környezethez s a tisztas erkölcsi milieu-höz való hozzásimulás fokától, bajaink, veszedelmeink pedig a vonakodástól, az élet kívánalmainak való ellenszegüléstől függenek. S ami igaz az egyesekről, ebben az esetben igaz az emberi közösségekről is, hiszen emezek individuumokból állanak. Ha egy nép a maga kenyérszerzésében nem volna tekintettel a föld minéműségére, amelyen él, a maga szervezetében és kialakításában nem venné tekintetbe a szomszédos nemzetek hajlamait és vágyait, ha pl. hódító szellemű, harcias társadalmak közelségében átengedné magát a tétlenségnek, az elpuhulásnak, az élvezetvágynak, úgy megsemmisülése sokáig nem igen várható.

magára. A múlt és a jelen tanúbizonysága szerint a magyarság sorsát intéző Gondviselés tervéből a hadviselés, hazánk szent rőgeinek kemény tusákban, vérünkkel való megvédelmezése nem igen van kizárva s épen ezért, ha nem akarunk szégyenletesen elveszni, ha nem akarunk idő előtt lekerülni a világtörténelem színpadjáról, számolnunk kell a harc eshetőségével, ismernünk kell azokat a feltételeket, melyek e titáni munka sikeres elvégzésére képesítenek s fel kell fegyveroznünk magunkat, ifjúságunkat mindazzal, ami a rendületlen megállást, a küzdelmek kedvező-eredményét biztosítja.

Valaki azonban megjegyyezhetné, hogy csak nem akarunk örökké háborúskodni, csak nem akarjuk feltételezni; hogy az emberiség sorsa holtáiglan a folytonos széthúzás, vérontás, szünetnélküli értékpusztítás és emberirtás. Azt az állapotot, amelyet Hobbes a bellum omnium contra omnes állapotának nevezett, az idő előrehaladtával az állandó szelídülés, az összetűzés fogyása,, korlátozása váltotta fel. A családok küzdelmének véget vetett a törzsek kialakulása, a törzsek, városok versengésében, civakodásaiban rendet teremtett az állam, az államok csatái államkapcsolatok megszületéséhez vezettek, miért ne volna tehát lehetséges az, hogy a jövőben egységesen szervezkednek az egyes világ-részek összes népei, sőt miért volna elképzelhetetlen az az ideális-állapot, amikor azonos vezetés és gondozás alá kerül az egész emberiség s a föld 46 állama között létrejövő organizáció egyszer s mindenkorra útját állja a mézszárlásnak. A nemzetközi választott bíróság a XIX. század első húsz esztendejében csupán 12 esetben oldott meg konfliktusokat döntéssel, az utolsó 20 évben pedig 111 alkalommal, tehát csaknem tízszer annyiszor.¹ Jelentéktelen okokból, könnyelműen ma már háborút nem igen viselnek s nem alaptalan a remény, hogy valóra fognak válni a pacifisták reményei, amelyek szerint nem lesz minden nép ellensége a másíknak, egyik nemzetnek az előrehaladása és boldogulása nem fogja a másik elnyomását és szerencsétlenségét jelenteni, hanem mindmegannyian egy nagy államcsaládban tömörülnek, ahol együttesen fejlődnek, a veszélyeket közösen küzdik le, ahol minden nép barátja a másíknak, mindegyik sikere az összesek ereje s a harmóniában élő közösségek mind megkapják a virágzásukhoz szükséges teret, napfényt, nyugalmat és biztonságot. Küzdelmeik ezután is

¹ Máday Andor, A háború és béke szociológiája. Budapest. 1913.73. l.

lesznek, talán hevesebbek, mint a régiak, ám ezek nem az erőszaknak, hanem az észnek harcai lesznek.¹ Anatole France szerint a háború nem tartozik a társas élet lényegéhez, „la guerre n'est pas une des conditions essentielles de la vie sociale”² s ezért Victor Hugo sejtelmek egykoron bizonyára megvalósulnak, mert el fog jönni a nap, midőn nem lesz más csatamező, mint a kereskedelem előtt megnyitott vásárok s az eszmék előtt feltárló emberi elmék, amidőn a bombákat és ágyúgolyókat egy európai nagy szenátus tiszteletet parancsoló döntése fogja helyettesíteni s amikor úgy fognak a múzeumokban egy-egy ágyút mutogatni, mint ma valami kínzószerszámot.³

Mindezek igen szép és nagyon kívánatos álmok, hanem legalább egyelőre csak álmok s beteljesülésökre a közel jövőben nem számíthatunk. Igaz, hogy az ember eszes állat, ám cselekedeteit nem mindig az észszerűség kormányozza, bárhogya is erősítgessék az ellenkezőt a belátásos elmélet hívei. Az értelem előtt a béke az élet legfőbb java, azt azonban csak akkor kezdik érezni az emberek, amikor már előbb kemény, kíméletlen tusákban vért eresztettek egymásból, alaposan meggyötrődtek s halálra fáradtak. Az egyesülések, szervezkedések dúló csaták után születtek meg. S ha ez igaz, így Európa népeinek s még inkább az egész emberiségnek egységes organizációjáig tengernyi könny és vér fogja áztatni a földet. A zsidókat s a pogányokat is vér, Jézus vére, hozta közelebb egymáshoz; írja a nemzetek apostola.⁴ „Jézus csinált a „két népből” egyet, ledöntvén köztük a választó falat, az ellenségeskedést. A rómaiak eltalálták tehát az igazságot, amikor azt tanították, hogy nil sine magno labore deus dedit mortalibus, semmi becses dolgot nem kapunk ingyen az égietől, hanem mindenért meg kell dolgoznunk, minden értékért s ekkép a békéért is áldozatokat kell hoznunk.

Amíg tehát meg nem születik a világhatalom, amelynek provinciája lesz minden állam és amelyik rendelkezik mindegyikkel, amíg a népek fontosabbnak fogják érezni a maguk sajátos összetartózkodóságát az emberiség egységénél s védeni fogják területüket és befolyásukat még akkor is, amikor számban megfogytak s erkölcsben aláhanyatlottak, addig a véröntás

¹ Fried, Das Ziel. Die Friedenswarte. XVI. 10. f.

² Sur la pierre blanche. Paris. 195. 1.

³Máday Andor, A háború és béke szociológiája. 83. 1.

⁴ Eph. 2, 13 - 14.

látványától nem igen fog megszabadulni bolygónk. Van abban sok megfontolandó, amit Jonas Cohn ír, hogy azoknak a nemzeteknek a törekvése, amelyek jelentőségüknek megfelelő teret és érvényesülést igyekeznek szerezni és biztosítani maguknak, nem erkölcstelen. A föld birtoklásánál joga van szerepet játszani az állami rend szilárdságának és jóságának, a polgárok egyetemes akaratának, kiváló személyes tulajdonságainak és számának¹. A levitézlett népnek összébb kell szorulnia s ha jószántából nem teszi, aminthogy egyik sem teszi, mert az előregezés beösmérése szerfölött kínos, a fegyveres mérkőzés iszonyú próbája fogja hanyatlására figyelmeztetni.

Igaza van tehát Szent Pálnak, hogy Isten bennünket arra hívott, hogy békében éljünk², ám e kívánatos állapotot csupán nagy áldozatok árán, összes erőnket és javunkat igénybe vevő, rettenetes összecsapások után közelíthetjük meg. Ugy van valóban, ahogy Szent Ágoston mondja: Pacem habere debet voluntas, bellum néccissitas. Akaratunkkal békére kell törnünk, a szükség azonban olykor harcra kényszerít.

Ennek a súlyos kényszerűségnek az esete forog fenn reánk nézve a jelen alkalommal is. És hogy nem utoljára, azt megelőző fejtegetéseink nagyon is valószínűvé teszik. Nem lesz tehát felesleges, ha figyelemre méltatjuk azokat a tényezőket, amelyek ennek a világot rendítő isteniéletnek reánk” nézve kívánatos eredményét biztosíthatják,² mert ezen az ütőn nemzeti életünk jövő irányításában hasznosútmutatáshoz juthatunk.

Gigászi küzdelmünk mozzanatai meggyőző erővel tárják minden figyelő elé azt aényt, hogy tetterő, észbeli tájékozottság, tekintély-tisztelet, engedelmesség, kötelességtudás, kitartás, bátorság, túrni tudás, önfeláldozás, hazaszeretet, vallásosság, szolidaritás-érzés, demokratikus szellem, azaz az igazi tehetségnek és értéknek minden más tekintet mellőzésével való megbecsülése nélkül boldogulásunkat nem igen remélhetjük. Az a test, amelyet elsatnyított a nedves, sötét lakás, a hiányos táplálkozás, a kimerítő munka, a szüntelen élvezethajszolás, a folytonos naplopás, a szervezet romboló, ideggyilkoló folyó tűz, az alkohol, az az értelem, amelyik nincs tisztában a művelődés legelemibb eredményeivel sem, amelyik nem ismeri társadalmának múltját, szervezetét, vágyait, ideáljait, a környező természet törvényeit,

¹ Widersinn und Bedeutung des Krieges. Logos. V. 2. f.

² I. Kor. 7, 15.

az ellenséges nép képességeit, természetét, szándékát, erőit, hanem állati tudatlanságban teng, az az erkölcs, amelyik a közösségek bomlásának, atomizálódásának, az egyéni óhajok korlát nélküli kielégítésének, a tekintély megvetésének, önfejlésnek, kényelem-szeretetnek, a földi élet minden áron való kímélésének és megóvásának, a hazáról, Istenről, eszményekről tudni nem akaró gondolkodásnak, a rút önzésnek, az embereket nevük, összeköttetésük és eredetük, nem pedig belső minőségük szerint méltányoló érzületnek a morálja, mondom, a satnya test, szegény elme és degenerált szív diadalt nem igen fog számunkra kivívni. Ilyen tényezőkkel békében sem lesz képes magát fenntartani az állam, hogy arathasson akkor sikereket a háborúban, amikor ellenfelei minden erejükkel leveretésére, megsemmisítésére törnek. Nemcsak azt valljuk tehát, hogy a fegyveres harcok végcélja a béke, hanem abban is sok igazságot találunk, hogy „alles, was dem Staate dauernde Ordnung sichert, Finanzen, Volkswirtschaft, geistige Einheit, Erziehung, Rechtspflege, dient zugleich der Vorbereitung des Krieges.”¹ A nyugalom évei a háborúra való előkészület ideje és jaj annak a nemzetnek, amelyik ezt az időt okosan felhasználni nem tudta.

Vájjon mi hogyan aknáztuk ki az előkészület esztendeit, vájjon úgy neveltük-e gyermekeinket, hogy erre a rémítő teherpróbára minden aggodalom, minden szívszorongás nélkül bocsáthattuk őket, vájjon nincs némely helyen, egyik-másik irányban helyesbíteni valónk, nem kell-e bizonyos törekvések elé gátat vetnünk, másokat pedig megerősítenünk, ha a bekövetkező évtizedek komoly eseményeiben hazánkat keserves tapasztalatoknak kitenni nem akarjuk?

Az bizonyos dolog, hogy a testi épség, ügyesség, szívósság, munkaképesség ápolása és fejlesztése az utóbbi 30 évben országunk határai között nagy lendületet vett. Régebben az iskolákban csupán a rossz deákok tornáztak, a jobbakra nézve lealacsonyító volt a korlát, a nyújtón vagy a gyűrűhintán való mozgás s az oktatóknak minden buzgólkodása hiábavaló maradt ezeknek korlátoltságával szemben. Szerencsénk, hogy a legutolsó ilyen generáció is már — már túl van a katonai szolgálati kötelezettség határán, mert ezek a háború leírhatatlan fáradságainak és nélkülözéseinek az elviselésére képtelenek let-

¹ J. Cohn, Widersinn u. Bedeutung des Krieges. Logos. V. 2.1.

tek volna. A testi erő es derékség kultusza ma emelkedőben van mindenfelé nálunk, ám tenni valónk azért e téren is bőven akad. Hogy egyebet ne említsek, csupán az antialkoholista mozgalom nehéz előhaladására utalok. Ma már tudományosan beigazolt tétel, hogy a szesz nem erősít, nem melegít és nem táplál, hanem igenis megőrli a szervezetet, főleg az idegrendszert s az organizmus finomabb, fontosabb részeit, gyöngíti az ellenállóképeséget s a munkabírást, tágítja a lelkiismeretet s megnyomorítja az utódokat. Orvosságnak jó lehet s ihatják az előrehaladt korúak, de az ép, amúgy is pezsgővérű fiatalságnál semmiféle jogosultsága sincs. A diadalt mostani irtóztatós csatánkban annak a népnek jövendőlik a legtájékozottabb hadvezérek, amelynek legjobbak az idegei. A békés idők sikereiről is ugyanezt mondhatjuk. Franciaország, a világ legalkoholistább országa, ahol a katonák borára évenként háromszor annyit költöttek, mint az eledeleire s ahol még a tyúkoknak is bort akarnak adni, hogy többet tojjanak,¹ elkésett az abszint gyártásának és árulásának betiltásával. A lövészárkok harcosainak idegeit sokkal jobban tönkretette ennek a szörnyű méregnek élvezete, semhogy a mostani tartózkodás valami sokat segíthetne a bajon. A háború nagy erőpróbáira sokkal előbb s nem az ágyúk dörgése s a fegyverek ropogása közben kell elkészülni. Ezekről a szesz-átjárta francia katonákról alighafogja a jövő kor történetírója azt írni, amit Livius irt a legelső pún harcosról, a fiatal Hannibálról: *Caloris ac frigoris patientia par; nullo labore aut corpus fatigari aut animus vinci poterat.*² Egyformán tűrte a hideget s a meleget; semmi fáradság sem testét kimenteni, sem lelkét megtörni nem birta. Hatékony alkoholelles agitáció helyévé kell tehát tennünk iskoláinkat, főleg az elemieket s a középfokúakat, a katonaiakat is beleértve úgy, ahogy azt az okos amerikaiak, norvégek, svédek és finnecsínálják, ha nemzetünk minden körülmények között való boldogulását biztosítani óhajtjuk. Ifjúságunk fogékonysága ebben* az irányban kétségtelen. Bizonyítják ezt azok az intézetek, amelyek körében a mozgalom teret talált. A mi főgimnáziumunk 1913/14. évi növendékségéből pl. az öt felső osztályban 179-en ígérték meg minden erőszakolás nélkül, hogy az alkoholtól tartózkodni fognak. Tegyük fel, hogy ezek közül csupán 20-

¹ Stuhlmann P., *Alkoholelles szózat*. Kassa. 1911. 21. s. 22. 1.

² T. Livius, *Ab Urbe condita*. XXI. k. IV. fejt.

-30% fog szavának állani, hiszen társas életünk mai berendezkedése mellett az abstinencia súlyos áldozatokat s nem közönséges lelki erőt igényel, az eredmény még sem megvetendő. Renan írta egyszer, hogy addig lehetünk vallástalanok, amíg helyettünk mások vallásosak; de mi lesz akkor, ha mindenki megszűnik Istenben hinni? Ilyenféleképen van az a szeszivással is. Addig fogyaszthatják bizonyos emberek az alkoholt, amíg helyettük mások tartózkodók ; de mi lenne akkor, ha mindenki belemerülne ennek a gyilkos folyadéknak az élvezetébe? Szentül hiszem, hogy két közösség közül, ha különben a körülmények megegyezők, annak lesz a jelene szilárdabb s a jövője biztatóbb, ahol többen tudják legyőzni az ivás átkos szokását.

Értelmi nevelésünk hézagaira és mulasztásaira is kíméletlenül rávilágítanak azok a történelmi jelentőségű napok, amelyekben élünk. Nincs nagyobb érték, mint a kiművelt emberi fő, ha ez a tanultság a kedély nemességével társul. Az elhanyagolt, írástudatlan, a „lumen intelligentiae” nélkül tengő népet összerelni, felszerelni, kiképezni, küzdelembe vinni, a lelket bennök nehéz órákban fenntartani, őket találékonyra tenni súlyos feladat volt hadseregünk vezetésére nézve. Egyénileg is mit szenvedhet egy ilyen százalomra méltó ember, amikor hónapokon át nem tud érintkezést teremteni azokkal, akiket elhagyott s akikre naponként ellágyult szívvel gondol! A maga primitív foglalkozásában és környezetében még csak elboldogult valahogy, de elszakadva mezőitől, hegyeitől, fáitól, patakjaitól, barmaitól, idegen világban, idegen munkában, nemcsak fizikai erőt, hanem sokféle tájékozottságot, ügyességet kívánó véres mérkőzésekben könnyen fejevesztette, tehetetlenné válik. Volt alkalmam a kórházakban megfigyelni egynehány ilyen sebesültet s riadt tekintetük, tehetetlenségük, néma szenvedésük a legmélyebb részvétet váltotta ki lelkemből. Vájjon mikor fog már elérkezni hozzánk az az idő, amikor senki sem nőhet fel iskolázás nélkül és senki sem kénytelen csodás haladással dicsekvő korunkban úgy élni, hogy a legkezdetlegesebb ismereteknek sincs birtokában ? Katonáink műveltebb eleme sem bánta volna, ha földrajzi, geológiai, ethnologiai, egészségügyi és technikai tájékozottsága szélesebb körű, mint aminővel a tantermekből eresztették útnak.

A legtöbb megfontolásra méltót a háború mégis az erkölcsi aievelés ügyében szolgáltatja.

Tekintély-tisztelet, engedelmesség, fegyelem híján a legláng-

lelkübb hadvezér sem arathat sikereket. A zavartalan évek munkája sem ér sokat ezek nélkül a morális kellékek nélkül, hogy érne akkor a küzdelmeseké, amikor csupán az egységes gondolathoz igazodó tömegek képesek az óhajtott eredményt biztosítani. Az állam ilyenkor rendelkezik ifjaival, polgáraival s a veszélyeztetett közjó védelmében kérlelhetetlenül elnyomja a vonakodó, lázongó egyéni és családi érdekek próbálkozásait. Az engedelmisség, a feltétlen meghódolás természetesen vajmi keserves lehet azokra nézve, akiket bambáknak tartottak otthon, ha olykor mások akarata szerint igazodtak, akiket amerikai szellemben neveltek az iskolákban, ahol a jövődő könnyebb és nagyobb-érvényesülés szempontja miatt minden szabad volt, akiknek folyton azt hangoztatták a fülébe a tudományalorcájába öltözött üzletemberek, hogy gondold a magad gondolatait, érezd a magad érzelmeit, éld a magad életét, te magad légy enmagad legfőbb-, kizárólagos törvénye és vess meg minden hagyományt, mindert tekintélyt! „Freie Selbstbestimmung ist das königliche Vorrecht des Geistes”, írja Paulsen¹ is. Igazsága van. Az erkölcsi viselkedésnek a szabad önmeghatározás nélkülözhetetlen feltétele. Ám ez a szabad önmeghatározás nem áll a tekintély elfogadással okvetlen ellentétben. Ha belátom, hogy a közösség javai előbbrevalók, mint az egyénekéi, ha megértem, hogy egységes gondolatok, érzések és törekvések nélkül, féktelen individualizmussal államokat megóvni, fenntartani nem lehet, ha nyilvánvaló, hogy a közös cél elérésére egységes intéző hatalomra van¹ szükség, amelynek magát mindenki alávetni köteles, ha tudom, hogy ez a hatalom jogosan került felém, akkor a tekintéllyel szemben való engedelmisségem önkényes, szabad elhatározásból eredő s nem kényszerű lesz még abban az esetben is, ha rendelkezése távolabbi tendenciáját, indokát nem is fogom fel. A tekintélynek van szerepe a tudományokban s van szerepe az erkölcsi viselkedésben. Amíg nem akarunk minden társaságot elemeire, atomjaira bontani, szétmállasztani, addig a haladéktalan engedelmisséget parancsoló auctoritást sem nélkülözhetjük s gyermekeink lelkébe iránta megvetést nem plántálhatunk. Naprendszerünk fennállítására nézve nem igen volna kedvező, ha csupán centripetális vagy kizárólagosan centrifugális erők érvényesülnének benne. A kétféle, egymást kölcsönösen ellensúlyozó hatás

¹ Fr. Paulsen, System der Ethik. Berlin. 1903. I. k. 28. 1.

biztosítja a rendet. Ekképen vagyunk a tekintély elvével s az egyéni önálló kezdeményezéssel a társadalmi életben. Amannak feltétlen uralma színtelenséghez, tespedéshez, gyilkos unalomhoz vezetne, emennek korlátlan szerepe pedig a biztos szétbomláshoz juttatná a nemzeteket.

Az önfeláldozó kötelességtudás, bátorság, a szenvedések és viszontagságok férfias elviselése szintén hozzátartozik a jó harcos jelleméhez. Ott, ahol a katonák a maguk épségéért, egészségéért, életéért remegnek s nem a célnak minden áron való eléréséért, ahol a visszavonulásra vonatkozó híradás a legkedvesebb jelszó és sem az éhségnek, sem a szomjúságnak, sem a hidegnek, sem a melegnek, sem a nagy fáradtságnak eltűrésére nem képesek az elkényeztetett idegek, mondom, ott hagyjanak fel egyszer és mindenkorra a diadal reményével. Egy életrevaló nemzet ifjúságának vérébe kell oltania azt az igazságot, hogy senki sincs csupán magáért, mindenkinek viszonznia kell valahogy a közösségnek azt az árok szolgálatot, melyeket az az egyéneknek tesz, mindenkinek tudnia kel), hogy a népek, szervezetek virágzását a legjobbak, a legkülönbek, a legerősebbek önkéntes önfeláldozása alapozza meg. Sanguis martyrum semen christianorum. A kereszténység és minden más tekintélyes emberi társaság mártírjainak véréből nőtt nagygyá. S mivel ezt a fontos tételt elsősorban s a legszemléltetőbben a történelem tárja fel, a nemzet elleni vétek volna a gyermekeket ennek a forrásától viszatartani. Azért hangsúlyozom ezt, mert néhány évvel ezelőtt kiváló tanultságú férfiak az egész ország figyelmét magukra terelve követelték, hogy ki a múlt ismertetésével az iskolákból, ki a történettel a kötelező tárgyak közül, megelégedhetünk helyette a szociológiai törvények közlésével. Érdekes, hogy ennek a törekvésnek a szószólói főleg olyanok voltak, akik a hazaszeretetet elmaradt, csökevényes érzésnek híresztelték s akiknek kézzel fogható epikureizmusa a közösségek érdekei iránt semmi érzéket sem tanúsított.

Ugyanebből a szempontból helyeslem a „cserkész-mozgalmat” is, amely fájdalom, nálunk eddig különösebb lendületet nem nyert. Máday előbb említett könyvében¹ nem nagy elismeréssel emlegeti a mozgalom megindítóját, Baden-Powell-t, aki a pedagógia, az erkölcs vagy vallás ürügye alatt új életre kelti

¹ 84. 1.

a gyermekszívekben a katonai szellemet s a kalandvágyat. Aki olvasta ezeknek az angol cserkész-fiuknak vagy a németeknek a tevékenységéről szóló jelentéseket, csak örvendhetett annak a testi ügyességnek, fáradhatatlanságnak, bátorságnak, önfeláldozó elszántságnak, életrevalóságnak, szolgálatkészségnek, korrektségnek, honszeretetnek, humánus felfogásnak és istenfélelemnek, amely ezeknek a nagykalapú ifjaknak a cselekedeteit jellemezte. Mennél több van ebből a fajtából, annál szerencsésebbnek érezheti magát egy nép. Hiába, sokan nem tudják azt belátni, hogy országokat csupán racionalizmussal fenntartani nem sikerült még soha s hogy a kapcsolatot a polgárok között, a lendületeket, a nagy érzéseket és elhatározásokat inkább irracionális tényezők szülik. Baden-Powellt jó érzéke vezette, mikor a boy-scout-movement¹-nek létet adott.

Itt kell megemlékezni annak a nevelésnek az értékéről is, amely a gyermeket minden fáradságtól, minden erőfeszítéstől óvja, amely mulatóhellyé kívánja átalakítani az iskolát, ahol könnyedén, játszva sajátítanak el mindent. Kétségtelen dolog, hogy az ifjúság túlterhelése, agyoncsigázása, a tantermeknek komor rabszolga-telepekké tétele igen céltévesztett eljárás volna, hiszen a tanulónak szeretnie kell azt a helyet, ahol tehetségeit edzik és vérttel övezik a jövő küzdelmeire, ám a másik véglet sem helyeselhető. Az, aki izmait soha meg nem feszítette, testét nehezebb feladatok elvégzésére soha nem kényszerítette, hatalmasabb fizikai erőre nem tehetett szert. Épen így van ez a szellemi képességekkel is. Az emlékezet komolyabb igénybe vétele, a figyelem kitartóbb munkája, az értelem hosszabb elmélyedése, az érzelmek kíméletlenebb megrostálása s az akarat nehezebb próbája nélkül kecsgetőbb észbeli tulajdonságokra, nemezebb kedélyre igen kevés esetben számíthatunk. „Non iacet in molli veneranda scientia lecto, irta egykoron a XVII. század egyik legnagyobb magyar tanára, Apácai. Lány párnák közt nem hever a tiszteletreméltó tudomány. Qui cupit, omnia cupit ; aki óhajtja a célt, óhajtania kell az eszközöket is, legyen azok megszerzése bármennyire keserves. Inkább állj, mint ülj, inkább fuss, mint menj! Nagy dolgok könnyen sohasem születtek.”¹

Aztán ha elfogadjuk azt az állítást, hogy az iskola az életre készít elő, arra az életre, amelyből a mai példátlan mérközéshez

¹ Tanács, melyet I. Fortius ad Apácai I. által egy tanulásában elcsüggedt ifjúnak. (Magy. Tud. Akad. Horváth Cirill kiadása.)

hasonló súlyos megpróbáltatások sem hiányzanak, akkor nem jutunk-e ennenmagunkkal ellentétbe, nem vétünk-e azokkal a nemzedékekkel szemben, amelyeket a játszva oktatással, minden nehézségtől aggódó gonddal óvva, tökéletlenül szereltünk fel a jövőendő feladatokra? Napjaink eseményei fényes igazolásai az *educatio strenua*, a gyermeki erőket komolyabb munkával fejlesztő nevelés szükségességének.

Vakító fényvel mutat reá a jelen háború a tehetséget, arra valósságot mindenütt és mindenkiben megbecsülő, demokratikus gondolkozás nélkülözhetetlen voltára is. A csatatéren, ahol népek sorsa dől el, nem a vezér neve, származása, nemzetisége, politikai nézete, rokoni s baráti összeköttetése szerzi meg a győzelmet, hanem istenadta képessége, amely nemzete soha el nem felejtett megmentőjévé avatja. Ez a képesség pedig nemcsak a paloták lakóinak jut, hanem fellobog a gunyhókban is, hiszen tudva van, hogy az emberiség megváltói jórészt jászolban vagy a jászol közelében kerültek a világra. Nem világos bizonyítéka-e az érdemtelenek magas polcra helyezésének az a körülmény, hogy egynémely nemzet hadseregében a harc folyamán tömegével kellett vezető állásokban lévő katonákat elbocsátani? Nincs olyan hatalmas ország, amely veszedelem nélkül engedhetné magának azt a fényűzést, hogy tehetetlenekkel végezteti legeiébe-vágóbb ügyeit, az arravalókat pedig érvényesülés nélkül hagyja. E tekintetben méltán mutatnak a katolikus egyházra, mint mintaképre. Demokratikus szempontok vezetik papjai kiválasztásánál ép úgy, mint a hierarchia legfőbb fokainak a betöltésénél. Nem egy földhöz tapadt földműves, szegény iparos és nyomorgó kishivatalnok látta már magas egyházi méltóságban fiát. S ha Macaulay azt írta, hogy London már romokban lesz akkor, amikor Szent Péter sziklája még rendületlen áll, úgy az nem jelentéktelen mértékben ennek a demokratikus szellemnek tulajdonítható. Tehetség nincs annyi sehol sem a földön, hogy büntetlenül lehetne velők rosszul gazdálkodni.

A honfiúi szolidaritás-érzést és forró hazaszeretetet szintén mérhetetlen becűnek, pótolhatatlannak mutatják nehéz napjaink. A győzelem kivívásához nemcsak kitűnő katonaság, hanem kötelességeinek tudatában lévő polgárság is szükséges. Ha ezek közül a polgárok közül sokan nem érzik át nemzetük baját, nem látják az érdekek közösségét, nem tartják magukra kötelezőnek honfitársaik önzetlen szolgálatát, hanem lesben állanak, mint a

prédára váró pók s mások szorultságát arra használják fel, hogy még jobban megtollasodjanak, ha nem egy olyan lelkiismeretlen akad, akiknek, míg a nép milliói vérüket hullatják, egyetlen gondolatuk és vágyuk a minél nagyobb, minél pompásabb üzlet, ömöljön bár nyomába a megsanyargatottak, az éhségtől gyötörték könyűinek árja, ha ezren és ezren gondolkoznak úgy, hogy a harc csupán a hadsereg dolga s azoké, akiket erre az államhatalom kijelöl, a többinek pedig az egészhez semmi köze, ha nem adja oda készséggel mindenki legjobb képességeit a küzdelem támogatására, ha nem ébred fel sokakban földjüknek, fajuknak, múltjuknak és jövőjüknek minden nemtelen hajlamot elnyomó szeretete, ha a lövészárokban fagyoskodó katonák nem kapják meg zsoldjukat és élelmüket, mert elkallódik a szétosztok kezén, ha nem forrnak össze érzésben és törekvésben az otthonmaradottak s a csatatér hősei, ismétlem, szolidaritás és honszerelem nélküli polgársággal és katonasággal diadalt aratni nem igen fognak soha. Az egy mindenkiért és mindenki egyért elvnek a követése kötelező a békében is, de még inkább a háború sorsdöntő, izgalmas erőfeszítéseiben. A tudás, az értelmi műveltség nagy szolgálatokra hivatott és kívánatos, ám hajtó, lendítő, irányító erő, a hazához való megingathatatlan ragaszkodás híján igen keveset ér.

Íme, egy újabb indoka annak a mozgalomnak, amely nagyon ifjú még nálunk, de amelynek megerősödésén és sikerén okvetlenül fáradoznunk kell. A nép szerepe ugyanis a régi időkben passzív volt az államéletben, ma pedig mindenfelé egyre aktívabbá válik. A materialista szellemű demagógia azonban, amelynek nagy hatása kétségbe nem vonható, a tömegeket nem annyira kötelességeikre, mint inkább jogaikra oktatta ki s arra izgatta, hogy ezekből igyekezzenek maguknak mennél többet kicsikarni.¹ Hogy minő előnyöket követelhetnek, mivel tartozik az országnak nekik, azt temérdek alkalommal hallhatták, ám e jogok ellenértékéről, a közösséggel szemben való tartozásukról kellő tájékozódást nem nyertek. Egy orosz forradalmár a hazaszeretetet korlátolt szokásnak mondta. A francia proletároknak sokszor hangoztatták azt még nem nagyon rég, hogy a haza agrém s aki vérét ontja érte, az együgyű ember, ostoba állat. Nem volna súlyos csapás az elnyomottakra, ha idegen hódító vetné meg a

¹ Miklóssy István, Az állampolgári nevelés szükségessége hazánkban. (Magy. Középiszkola. 1914. febr. és márc. szám.)

lábát Franciaországban.¹ Hasonló szellemű oktatásokon volt módja a mi köznépünknek is épülni. Épen ezért tört utat a külföldnyomán rövid idővel ezelőtt az a törekvés nálunk, amelyik a mainál nagyobb teret kíván szorítani az iskolákban az egységet, összetartozandóságot munkáló állampolgári nevelésnek, amely alkotmányunk és jogrendszerünk megismertetése mellett az eddiginél alaposabban óhajtja minden gyermek lelkébe beleönteni azoknak a kötelességeknek a tudatát, amelyekkel a polgár a maganemzeti és állami közösségének tartozik. Nem lehet senki annyira szegény, annyira kifosztott és szerencsétlen, hogy szüleitől, barátaitól, tanítóitól, nemzetétől valamit ne kapott volna s így nem élhet egy ember sem a földön, aki hazájának semmivel sem tartoznék s jogosan vonhatná ki magát honfitársai érdekközösségéből.

Végűi kétségtelen, hogy az eddig emlegetett polgári és katonai erényeknek alapja, leghatékonyabb támogatója és betetőzése az őszinte, igazi vallásos érzület, amely hisz a lélek örök életében s abban a legfőbb ideálban, akinek léte feltétlenül megbízható kezesség a jó, az igazságos érvényesülése mellett. A nulla religio, nullus deum metus már a római írók szerint is megdöbbentő hiányt jelentett a harcosoknál. A japán-orosz háborúban nem alaptalanul emlegették, hogy a japánok bátorságának, halált megvető vitézségének nem utolsó tényezője az ő vallási felfogásuk volt, amely a hősnek boldog jövő életet ígért. Az 1870-71-iki német-francia háború után egy ragyogó tollú francia kath. író, Bougaud Emil, a Kereszténység és korunk c. munkájában megrázó beismerést közöl. Most már látom, írja, miért kellett a franciáknak elbukniok. — Bejártam a sedáni csatateret, melyet francia és német katonák holttetemei borítottak. Lehajoltam és meg-megnéztem a holtak táskáit. A francia katonák táskáinak nagyrésztében frivol, vallásgúnyoló és erkölcs-telen füzeteket és képeket találtam, a németekéiben pedig imakönyveket. Ez volt igazi oka a franciák vereségének. A dolog nagyon is könnyen érthető. Ha a világon nincsen más csak anyag s a cselekedeteknek mindenek felett álló irányítója az élvezet, akkor hiábavalók az erkölcsi törvények, amelyek embertársaink kifosztásától, megrövidítésétől, a végletekbe vitt önzéstől óvnak s a család, a társadalom, a nemzet önfeláldozó szolgálata-

¹ Stuhlmann, Szocializmus és hazafiság. Kassa. 1906. 2. és 3. 1.

tára ösztökélnek, akkor valóban korlátoltság le nem csapni ragadozó héjaként oda, ahol haszon kecsegtet, megvonni magunktól bármit is, ami érzéseinket kéjbe ringatja, akkor igazán nagyfokú együgyűség elhagyni mindent és mindenkit, amit és akit csak szeretünk, a hősök dicsőségére áhítozni és talpig fegyverbe öltözködve hónapokig tartó hihetetlen küzkdések, nélkülözések, szenvedések és veszedelmek között várni, keresni, amíg az ellenség golyója megbénít vagy élettelenül a földre terít. A bécsi kórházak egyikébe egy sebesültet vittek a háború kezdetén. Ki volt löve mind a két szeme. Egy ideig eszméletlenül feküdt. Ahogy magához tért, rögtön felesége és gyermekei után tudakozódott. Nem volt más vágya, csak hogy hangjukat hallhassa, kezöket tapinthassa. Írtak értök s a hír vétele után haladéktalanul útnak eredt a család. A beteg türelmetlenül várt reájok, de csak nem akartak megérkezni. Altatgatták, nyugtatgatták, ahogy lehetett s amikor már alig bírtak vele, kénytelenek voltak tudomására hozni a szörnyű valót, hogy a hajó, amelyen szerettei utaztak, az Adrián aknára futott, elsüllyedt s felesége és gyermekei a tengerbe vesztek. A boldogtalan vak ember most érezte először, hogy nem tud sírni.¹ Íme a háború!

Vájjon mi nyújthatott ennek a szerencsétlennek vigasztalást? Talán az az érem, amelyet vitézsége elismerésül mellére tűztek? Talán az a gondolat, hogy emlegetni fogják majd s dicső tetteinek emléke fönnmarad halála után is? Az érdem elismerése méltányos, szükséges és épületes, ám igen kevés arra, hogy valakit elvesztett szemévelágáért, összeomlott családi boldogságáért kárpótoljon. A nagyobb eredmény nélküli haditényt, nyilvánuljon meg benne bárminő hősi viselkedés, emlegetik néha-néha az újságok, a lelki nagyságot csodáló emberek, esetleg a tömegek is, de azért az ilyen cselekedet elégtelen alap arra, hogy valaki a „non omnis moriar”-t mondhassa magáról. A világ igen feledékeny s rosszul jár, aki hálájában bizakodik.² Valódi megnyugvást a testi és lelki kínok e szájalomra méltó martalékának nem nyújthatott semmi más, csupán hite, az a hit, amely a reá mért iszonyú megpróbáltatást a Gondviselés akaratának tudta be s amely egy ragyogó jövőendő életben elvesztett drága hitvesének és magzatainak újra való megtalálását helyezte kilá-

¹ Graf Aug. Galen, Der Krieg als Erzieher. (Neues Wiener Journal. 1915. jan. 6.)

² Kempis: Cum homo sublatus fuerit ab oculis, etiam cito transit a mente (I. 23.)

tásba. A tűrés, a szenvedés, nélkülözés, aggodalom, életveszedelem komor óráiban a harctéren épen úgy, mint a zokogásoktól visszhangzó, siralmas otthonban nincs másban senkiben igazi menedék, nincs senki másban feltétlenebb bizalom, mint a végtelen igazságosságú, mindenható Istenben. Vanitas vanitatum et omnia vanitas praeter amare Deum et soli ei servire.¹

Ha azonban ez így van s igaz az is, amit E. Hammacher hirdet, hogy „soziologisch betrachtet ist die Sicherheit religiöser Überzeugungen das festeste Band, das die Gemeinschaft zusammenhält und zur Einheit macht²,” hogy a közösséget összetartó s egyesítő legerősebb kötelék a vallási meggyőződések szilárdsága, akkor teljesen jogosulatlan az a mozgalom, amely immáron nálunk is felütötte fejét s amely a vallásoktatást ki akarja szorítani az iskolából. A vallás magánügy, mondják s ekkép nem tartozhatik az állam fenntartotta, vezette tanintézetek, hanem kizárólagosan a család körébe. Aztán, folytatják, a hitbéli felfogások annyira differenciálódtak, hogy a sokféle egyház tanításai okvetlenül a polgárok közötti szétszakadásnak, egyenetlenkedéseknek, villongásnak lesznek okozóivá. Vájjon helyes-e ez a felfogás? Való-e, hogy a vallás magánügy?

Először is tény, hogy a szó szorosabb értelmében társas életünkben semmi sem lehet csupán magánügy. Nincsen az egyénnek olyan érzése, törekvése, hajlama, gondolata, cselekedete, mely teljesen el volna keretelhető a többiek érdekétől. Benne vagyunk a szocietásban s amint ennek a minden irányú hatása nyomot hagy rajtunk, úgy érzi a környezet is a mi individualitásunk megnyilvánulásait. A társadalomra nézve senkinek semmiféle dolga, semmiféle testi, értelmi avagy erkölcsi állapota nem lehet közömbös. Annál kevésbé lehet akkor az az érzelem, mely az elfogulatlan, mély elmék tanúbizonysága szerint békében épen úgy, mint háborúban olyan megbecsülhetetlen szolgálatokat tud tenni az országoknak. Ha a családra, társadalomra, államra, emberiségre vonatkozó köteletségérzet ébrentartója, a szenvedések, gyötrelmek megnyihatója, a kétségbeesés gátja, a nagy elhatározások, eszményi felemelkedések ösztökéje, az együvértartozandóság legzilárdabb kapcsa, az igaz vallásosság magánügy, akkor mit fognak közügynek mondhatni? Nincs nagyobb hatalom a földön

¹ Kempis, De im. Christi. I. 1.

² Hauptfragen der modernen Kultur. Berlin. 1914. 8 1.

az erős hitbéli meggyőződésnél s nincs semmi, ami az ember viselkedésére döntőbb befolyást gyakorolna nála, hogy hódolhatna be tehát az állam annak a nézetnek, hogy neki ehhez a csodálatos erejű, az egész lelki élet felett uralkodó érzéshez semmi köze ? Ezt az álláspontot csak akkor tehetjük magunkévá, ha remeteségre szánják magukat az eddig ezer és ezerféle kötelességgel összekötött polgárok.

Ha azonban közérdek, hogy az állam tagjai ennek a biológiai nagyfontosságú érzelmnek a birtokában legyenek, akkor a közösség nem bízhatja kizárólagosan a családra, hogy nevelésével, ápolásával, mélyítésével, finomításával foglalkozzék. Nem pedig azért, mert a békés évek materializmusa s élvezethajszolása megmetyelvezte sokfelé a szülők szívét is és ezek így képtelenek arra, hogy olyas valamit fejlesszenek gyermekeikben, ami jómagukból is hiányzik. Renan helyesen írta, hogy minden ember annyit ér, amennyi vallásosságot a szülői házból magával hozott. Ám a hitoktatásnak az iskolából való kitiltása esetére hol tehet szert erre az értékre az, akinek apja és anyja Istenről nem tudott ? Nem az itt a lényeg, hogy kizárólagosan a szülői ház nevelje bennünk a vallásos érzést, hanem az, hogy akármi módon is, de bennünk legyen. A józan népeknek tehát intézményileg kell gondoskodniuk arról, hogy a mindenség felett álló hatalomba és végtelen jóságba vetett hit mivoltával, ennek becsével és nélkülözhetetlenségével mindenki megismerkedhessek. Ez az intézmény pedig nem lehet más, csak az iskola, amelyben a nemzet minden tagjának meg kell fordulnia s ahol az arravaló oktatók buzgó-sága, tapintata, példája a legügyesebben fogja tudni pótolni a könnyelmű, elanyagiasodott család mulasztásait s a legmegfelelőbbben fog tudni tovább építeni a derék szülők alapvetésein.

Hogy sokféle felekezet van, az bizonyos és mennél jobban haladunk előre felé az időben, annál többféle lesz. Magyarországon nem egy olyan középiskola található, ahol hét különböző vallás hitoktatója tanít. Úgy gondolhatná tehát a felületes megfigyelő, hogy ez a körülmény az összesség egybeforradásának határozottan gátja. Hogy születhetnék ott közös érzés- és gondolatvilág, ahol életbevágó tényekre vonatkozólag hétféle irányba terelik a gyermekek elméjét? A dolog azonban nem így van. Ezek között a felekezetek között nagy az eltérés a szertartásban, tekintélyes a dogmatikában, de igen kevés az erkölcsstanban. Mindegyik a könyvek könyve, a biblia alapján áll s a csele-

kedetek jóságának vagy rosszaságának megbecsülésében, az erények és bűnök megítélésénél ugyanazt a mértéket, az örökkévaló legfőbb értéknek, az ethikai vallás Istenének akaratát alkalmazza. Az elmék más és más hitbeli tételeket fogadnak el igaznak, más és más rítusok szerint imádják az Urat, a szívek azonban egyformán hódolnak a szentírási morál fensége előtt. A dogmák s a szertartások eltérő álláspontjáról az erkölcsi életnek ugyanazon központja felé törekednek mindannyian. A különböző felekezetek tanai tehát épenúgy nem fenyegethetik nemzeti életünk egységét, mint ahogy nem fenyegetik az eltérő tudományos és politikai felfogások sem, ha egyébként azok hirdetőinek lelkét a hazának azonos szeretete hatja át.

Íme, bebizonyosodott tehát, hogy tekintélytiszteltre, fegyelemre, önfeláldozó kötelességteljesítésre, tűrnitudásra, bátorságra, igazságszeretetre, hazafias érzületre, hitre szükségünk van mindenkor, főleg azonban mostani aggodalmakkal teli körülményeinkben; bebizonyosodott, hogy a vallás semmiesetre sem magánügy s hogy fejlesztéséről, edzéséről az államnak az iskolákban kell gondoskodnia.

A háború temérdek csapást zúdít reánk, kimondhatatlan szenvedésekkel gyötri meg népünk millióit, ám keserűségeiből hasznot is meríthetünk, ha törekvéseinket, intézményeinket, egész eddigi viselkedésünket a földi élet e nagy kényszerűsége szempontjából bíráló tárgyává tesszük. Sok lármás követelődzés kártékonyasága, sok csillogás belső értéktelensége, sok dédelgetett vágyakozás, megszokás hiúsága és sok-sok kinevetett, kigúnyolt, lenézett, visszaszorított, elfeledett szívbeli sajátság mérhetlen becse lesz majd így nyilvánvalóvá. S ha ezt a drágán megfizetett okulást jól fel tudjuk használni jövőnk formálásában, úgy joggal elmondhatjuk, hogy véres küzdelmünk értékeket nemcsak pusztított, de termelt is.

III.

A hősi halál.

Egy német folyóirainak a karácsonyi számában megindító képet láttam. Egy kis fiú s egy leányka örvendeztek a karácsonyfa körül, gondtalanul elmerülve játékaik csodálatában, amelyeket a szeretet Istene, a jó gyermekeket kedvelő Jézuska hozott a szent estén számukra. Amíg ők a naiv szívek felhőtlen örömét érezték, a szomszéd szobában egy gyászba öltözött asszony, édes anyjuk, a csatatéren elesett urának arcképe előtt sírdogált s a családi élet e legmelegebb, legbensőségesebb ünnepén lelkét a szomorúság feneketlen tengere árasztotta el. A kép alá szerzett költemény szerint azonban bánata nem lehetett oly mély, hogy elfedje előtte a valóságot, azt a tényt, hogy régi boldogságából nem maradt számára semmi más, csupán három kereszt. Az első az, amelyet a császár maga tűzött hős férje mellére, a második, amely ott áll valahol messze idegenben egy sebtiben felháníolt, gondozatlan sír felett, a harmadik pedig az, amelyet a Gondviselés rakott vállaira, hogy hordozza mindaddig, amíg örök pihenőre nem talál a földben.

Ez a kép a szívébe markolt mindazoknak, akik csak megnézték, mert történelmi korunk legkimagaslóbb erkölcsi jelenségét, a hősi önfeláldozást s az annak nyomában fakadt szótlan szenvedést ábrázolta művészi erővel és megérett emberi lélekkel. Ki az ma nemcsak Németországban, de nálunk is, akit semmiképpen sem érintene a háború, akinek vagy aggódnia ne kellene a távoli csatatereken küzdő, esetleg már fogságban sýnylódó hitvesért, apáért, gyermekért, testvérért, jegyesért, barátért vagy pedig könnyei ne omlanának megsebesült, megbénult vagy elesett szeretteiért? Kit ne rázna meg közülünk az a gondolat, hogy annyi meg annyi évszázad munkája, művelődése, okulása elégtelen volt arra, hogy a tömeges embergyilkolást lehetetlenné ne tegye, hogy éppen a legelőrehaladottabb nemzeteknek kellett egymással eddig még soha nem látott és hallott kíméletlensége

küzdelemre szállniok s hogy az irigység, kapzsiság, hatalom-éhség és nagyravágyás a keresztény évszámítás XX. saeculumát is be tudta szennyezni szörnyű pusztítással és vérontással? Nincs abban valami meglepő ellenmondás, hogy az utóbbi évtizedekben minden igyekezetünkkel kíméltük, védtük az életet, még az állatokét is, egy-két embernek gondatlanságból okozott haláláért vizsgálatért, büntetésért kiáltottunk, most pedig lövész-árkokban senyved a nemzet virága, kiteve fagynak, fűregnek, éhségnek, szomjúságnak, a megcsonkulás, a felrobbanás, a halál veszedelmeinek, a kozmosz s az ellenség ezernyi kártékony erejének? Azt hirdettük mindig, ne bánts a másét, a harcoló hadsereg útját pedig letarolt mezők, összelőtt, feldúlt, kifosztott, felperzselt falvak és városok jelzik. Törvénytáblákra vésettük, ne ölj és szeresd felebarátodat, mint tennenmagadat, ma pedig tömeggyűlölet áll tömeggyűlölettel szemben, milliók keresnek milliókat halálra s a csatatereket olyan tízezrek hullái borítják, akik egymást talán sohasem látták, sohasem bántották. A háború: valóban az, aminőnek egy hírneves müncheni mester az ihlet magasztos pillanataiban vászonra vetette. Komor, érzéketlen lovag ül egy óriási lovon, amely könyörtelen léptekkel tapossa szét a sápadt, vonagló emberi testek beláthatatlan tömegét. A háttér egét égő városok riasztó tűzárja pirosítja be. Ez, kétségtelen ez a háború külső képe. Vér és tűz, halál és pusztulás jár a nyomában, fajunk sírásója, az emberi életet durván szétmargoló bosszúálló angyal veszi át benne uralmát.

A halál maga természeti szükségszerűség és senki sem rügódózhatik ellene. *Omnia orta occidunt et aucta senescunt*, írta már Sallustius, minden elvész, ami születik, minden megöregszik, ami növekedik, mi tehát nem képezhetünk alóla kivételt. A költők és bölcselkedők meg is próbálják indokolni, hogy miért kell földi életünknek bevégeződnie. *Der Tod sei ein Kunstgriff der Natur viel Leben zu haben*, mondja Goethe. A természet műfogása a halál, hogy sok élet legyen. Nemzedékek váltakozása hiányában, halál nélkül nincs történet. Aki óhajtja az egyiket, annak kívánnia kell a másikat is. De nemcsak történet nincs, fejlődés is kevés volna. Egy egyén haladása, emelkedése korlátolt, mert lassankint kimerülnek erői. A megszokás a gondolkodásnak és cselekvésnek szilárd, merev formáit teremti meg,, az akarat és az értelem egyre jobban veszít hajlékonyságából, a szokatlan feladatokhoz való alkalmazkodó képességéből.

Az új személy azonban, aki örökölte szülője szerzeményeit, hajlandóságait, a kapott alapon tovább építhet s egy lépcsővel feljebb hághat, mint elődjei. Ha ezt minden generáció megteszi, akkor az emberi evolúció vonala beláthatatlan magasságokba emelkedhetik. A fáradságos munkát s a halált büntetésképen mérte ugyan a bűnbeesett emberre a mindenható Isten, amikor azt mondotta: Arcod verejtékével keresed kenyered, amíg vissza nem térsz a földbe, amelyből vétettél,¹ de végtelen jóságában mézet is cseppentett a keserűségek poharába, előnyt is csatolt a hátrányoshoz, mivel a munkát az egyén, a halált pedig a faj kifejlődésének, tökéletesedésének eszközévé avatta.

Az a halál azonban, amely a csatamezőn vár a harcosra, a hősi halál, más jellegűnek mutatkozik, mint a minőt a természet rendelt az elfáradt, elaggott embernek. Mord a tekintete s most lesből ugrik áldozatára, mint a tigris, majd cseppenként szívja ki véré, mint a vámpír, vagy pedig egy hóhér kedvtelésével veti oda megsebzett zsákmányát a haldoklás napokon át tartó kínjainak. Nem a kiszáradt, törekeny ágakat szedegeti az emberiség fájáról, hanem az erővel és étellel teli hajtásokat. Nem egyeseket válogat ki, hanem tömegeket pusztít, s nem az otthon melegében lepi meg martalékait, hanem idegenben, ahol tízezreket foszt meg attól a vigasztaló tudattól, hogy kedvesei ellátogatnak majd olykor-olykor a hamvai felett magasló dombhoz sírni és imádkozni. És ha ez minden időben igaz volt a harcos haláláról, különösen igaz ma, amikor milliónyi hadseregek állanak egymással szemben s a modern művelődés szörnyű pusztító erőt tudott a hadi eszközöknek kölcsönözni. Ez az oka annak, hogy a fejünk felett járó nap sok évezredes pályafutása alatt sohasem látott még világrészünkön a mostaninál több könnyet, gyászt és szomorúságot. Temetővé változott Európa keleti és nyugati tájainak jó része, ahol mindenfelé durván ácsolt keresztetek jelzik azoknak porladását, akik, mint egykoron Thermopylae hősei, kötelességüknek engedelmeskedve véreztek el a csatamezőn. A falvak s a városok utcáin fekete ruhás, gyászfátyolos, sápadt, arcú nők egész serege jár-kél s a templomok homályos fülkéi soha annyi könnyező imádkozónak nem adtak menedéket, mint manapság. És ez első tekintetre, mintha jól is volna így. Nem tet-szenék az az emberi természet lealacsonyításának, megsértésének,

¹ Gen. 3., 19.

ha véreinknek, barátainknak elpusztulását csak úgy félvállról vennők, ha akkor sem komolyodnék el szívünk, amikor a legkedvesebb lények sírba szálltával talán lelkünk fele szakadt ki belőlünk? Nincs-e valóban úgy, ahogy a költő énekelte? „Csak sírj! A könnyek a nemes tekintet fényét soha meg nem gyalázzák. Az érzés az emberiségnek juttatott tisztelet!”¹

Mégis, ha közelebről vizsgáljuk meg a dolgot, nyilvánvalóvá lesz, hogy az elesett hősöket megillető gyász nem olyan, mint minden másféle gyász, hanem kivételes természete van. A csatatér halottainak siratása csodálatos vegyülete a fájdalomnak és örömmel, valósággal könny a mosoly között, gyászolás egy síró és egy nevető szemmel. Kettős arca van a hősi halálnak is, mint magának a háborúnak és nincs bánat, amelynek több oka volna a megvigasztalódásra, mint annak, amelyet az elesettek fakasztanak fel szívünkben. Valami ritka szépségnek, méltóságnak, áldozatoságnak, nagyságnak csilláma övezi őket körül s fejükre a fenséges erkölcsi megnyilatkozások egész koszorúja ború. Az emberiség néma bámulattal hajlik meg akarátuk ereje előtt, amely nem ismer akadályt, kötelességtudásuk előtt, amely semmi alól sem kér felmentést, hűségök előtt, amely meg nem ingatható, önfegyelmezettségek előtt, amely minden személyes vágyakozásról lemond, áldozatkészségük előtt, amely vérét is odaadja, engedelmes voltuk előtt, amely a legnehezebb feladatra is örömmel mond igent, bátorságuk előtt, amely minden ellenállást letapos.² A legragyogóbb erényeknek micsoda sugárkévéje ez, amely soha ki nem alvó fényvel világít le a köznapiság embereire!

A harcban való dicső kimúlás emlékeztet a mi gyönyörűséges őszi napszállatainkra. Ilyenkor a nap, mennél közelebb jár az eltűnéshez, annál tüzesebbnek, annál égőbbnek látszik, összegyűjti még egyszer minden fénylő erejét, megfesti a közelében lévő eget felhőivel együtt, kigyújtja a látóhatár szélén álló hegyek ormait, feltárja előttünk minden szépségét s csak aztán merül el a távoli mélységekben, ott hagyván alábukása emlékéül a nyugati égtájon egy ideig a lángoló színek elbűvölő változatait. Ekként tűnik el a mulandóság látóhatáráról a hős is. Bemutatja legtündöklőbb lelki tulajdonságainak egész pompáját, paza-

¹ A. Morlitschek, Krieg u. Evangelium. Freiburg im Breisgau. 1914. 58.1.

² Morlitschek id. műve. 59. 1. Ennek a munkának még másutt is átvettem néhány szép gondolatát.

rúl szórja szét erkölcsi valója legértékesebb kincseit, dicsőséggel árasztja el bajtársait, családját, nemzetét s bár teste ott porlad már az anyaföldben, vitézségének sugárzó emléke ott ragyog mégis a hátramaradottak elméjében. Csodálatosan szép halál ez, amelyre méltán tekinthetnek szent büszkeséggel mindazok, akik az elesettben közelállójukat tisztelték !

Ám a harctéren való elvérés nemcsak szép, de áldásthozó is. Már a rómaiak is tudták azt az igazságot, hogy „si vis vitam, da sanguinem”, az életért vért kell áldozni. Nincs az emberi művelődésben olyan érték, nincs olyan szent dolog, amelyet ne ezzel a különös folyadékkal kellett volna megfizetni. A tudomány, a művészet, az erkölcsösség, a vallás, a család, a haza zsenge plantait ezzel a vörös nedűvel kellett öntözni, hogy megerősödjenek, hogy nagyra nőjjenek. Hol állana ma a tudomány elszánt, életüket is kockára vető, fáradhatatlan kutatók nélkül, hol állana a művészet mérhetlen sokat szenvedő és gyötrődő, rajongásaikban eléggő álmodozók, az erkölcsösség a jó mellett holtukiglan kirtató példaadók, a vallás a mártírok, a család a gyermekeiért szépségét, épségét, egészségét feláldozó anya, hol állana a haza érte bármikor meghalni kész fiai nélkül? Az igazság, a szépség, a jóság, a szentség, a nagyság, a boldogság válogatós, kényes valóságok, mert a föld legdrágább nedvével, embervérrel táplálkoznak. És pedig nem akárminő embernek, hanem csupán a legderekabbnak, a legjobbknak, a legkülönbeknek a vérével. Ilyenek a háború földrendítő zivatarában elesettek is, akik nem tartották életüket önmaguknál, azaz eszményeiknél értékesebbnek,¹ hanem felajánlották dicső halálukat nemzetüknek a szorongattatásból való kiváltására s a jövő békés haladásának, virágzásának és felendülésének lehetővé-tételére.

Ültetek-e már valamikor az ősz melancholiájában fák közelében? Megfigyeltétek-e, hogy a nyár zöld lombkoszorúját sárgára avagy rozsdaveresre festette az elaggott nap szomorú sugara s hogy az elszáradt levelek egyenkint, vagy ha szél süvített le rájuk, tömegével miként hullottak alá a földre? Miért kellett a lombnak elhervadnia, miért kellett a leveleknek éltető törzsük-ről, galyukról leszakadniuk ? Nem másért, csak azért, hogy elporladván növeljék, javítsák a humuszt, amelyből a fa gyökerei táplálkoznak s hogy így még a réginél is szebb és gazdagabb

¹ Ap. csel.:o., 24.

zöldülésnek, virágzásnak és gyümölcsözésnek váljanak forrásává. Íme, így hullanak le a mi hőseink is nemzetünk fájáról, de vitézül kiontott vérükből népük jövő nagysága születik a világra.

És épen azért, mert nem egyéni kalandvágyuk, szenvedélyük sodorta őket a sírba, hanem a haza jólléte, mindnyájunk üdvössége, épen ezért nem csupán egyeseknek, nem csupán családoknak, nemzetségeknek a halottjai ők, hanem mindenkiéi, az egész országé, amelynek lakói kivétel nélkül együtt éreznek, együtt gyászolnak a legérzékenyebben sújtott rokonokkal. A megosztott fájdalom azonban már csak fél fájdalom. A hősök elveszte tehát nemcsak leverő, hanem felemelő is, nemcsak gyötrelmes, de bőséges vigasztalással is teli, ritka dicsőségük a szülőknek, akik Németországban úgy adtak büszkeségüknek kifejezést, hogy mellükön viselték ezt az edzett szívre való feliratot: *finen Mann habe ich dem Vaterland gegeben.* Abban a boldogságban részesültem, hogy egy férfiút adhattam a hazának.

A mi bátor harcosaink halála tehát felülmúlhatatlanul szép és üdvös, de emellett a szentség s a mártírság glóriájával is körülövezett. Szent háború az, amelybe belesodródtunk, mert a gondviselő Isten akaratával összhangban áll. Nem lehet az a Mindenható kívánsága, hogy a földet, amelyet apáink vére öntözött, ahol először pillantottuk meg a napsugárt, ahol édesanyánk mosolyát és jóságát élveztük, a földet, amely táplált és nevelt bennünket, veszedelmében magára hagyjuk; nem akarhatja azt a Teremtő, aki már jó ezer esztendeje istápol itt bennünket, hogy letiporva szolgaságba süllyedjünk, önrendelkezési jogunkat elveszítsük s olyan nép alattvalóivá váljunk, amelyik az emberiség két legmagasabb vívmányát, a lelkiismereti s a gondolat-szabadságot nem ismeri. Az Isten nem kívánhat mást, minthogy nemzetünk létét és javait a reánk özönlő vészes áradat ellen a legvégsőbb eszközökkel is, de megvédjük. Azok tehát, akik ebben a jogos védelemben vérüket ontják, az égi akarattal összhangban halnak meg, Isten parancsát teljesítik s ezért elestük igazi Istentisztelet, — a Magasságbéli előtt való meghódolástól megszentelt halál. A mi katonáink a Végtelennel való harmóniában, az Isten fegyverzetében, a hit pajzsával, az igazságosság páncéljával vonultak az ellenség ellen.

A sínai hegyen mennydörgések és villámlások között adott törvények tiszteletben tartása mellett vívták és vívják csatáikat; az Istennel való közösségben, őt imádvá, benne bízva tartják fel

magukat a golyózáporban s szívökben a legfőbb erkölcsi lény támogatásába vetett reménnyel indulnak vészes rohamokra. Akik így küzdenek és így halnak meg, azok halála nem közönséges halál, hanem olyan, melyet a szentség dicsfénye ragyog körül. Sőt még tovább mehetünk.

Aquinói Szent Tamás a hősi halált a mártírság egy fajtájának fogja fel, ha a harcos az isteni akaratnak való tudatos alárendeltségben áldozza fel életét hazájáért. Azok tehát, akik a Mindenható törvényeinek engedelmeskedve lehelték ki lelküket a csatateren, ennek a kelléknek tökéletesen eleget tettek. De eltekintve ettől, ha mártírnak lenni annyit tesz, mint vértanúságot szolgáltatni a kereszténység tényei, alaptanai és erényei mellett, akkor a mi elesett hőseinkben a szá igaz értelmében mártírokat tisztelhetünk. Mert kétségtelen tény, hogy a mostani iszonyú összetűzésben, amelyben a despotizmus, a degeneráció s a legbrutálisabb kalmárszellem tört rá a szorgalomra, a kötelességtudásra, a sikerekkel dicsekvő ügyességre s az istenfélelemre támaszkodó becsületességre, nincs valójában többről és kevesebbről szó, mint a keresztény világrend fenntartásáról, a keresztény erkölcs s a hegyi beszéd alapelveinek a népek életében való érvényéről. Aki tehát hazája védelme közben egyszersmind Krisztus tanainak diadaláért is hullatja vérért, nemcsak nemes ügyért harcolt, nemcsak a szentekhez hasonlóan távozott el a földi világból, de a mártírság koronáját is megszerezte magának. Tudni azonban azt a szülőnek, a gyermeknek, a hitvesnek, a testvérnek, a barátnak, hogy az ő fia, az ő apja, az ő ura, bátyja, öccse, kedvelt embere a szentek és mártírok magas régióiba emelkedett, nem enyhítő balsam, nem hús csepp-e a szív égő sebére? A hősök siratása minden fájdalommal mellett is örvendetes, csak az egyik szem könnyezik ilyenkor, a másik nevet.

Mindezzel azonban még korántsem apadt ki a vigasztalások forrása. A hősi halál nem is halál, mert a halhatatlanság, az örök élet fénye árad ki belőle. Azok tehát, akik a napszállat pompájában, az erkölcsi megnyilatkozások sugárözönében, milliók üdvéért, a szentség glóriájával s a mártírság bíborában tűntek el a testi szemek elől, nem halhattak meg, hanem élniök kell az idők végezetéig. És élni is fognak. Élnek abban a cserjében, fában, amely elhagyott sírjokat beárnyékolja s amelynek ágai olykor egy fáradt, dalos madárnak pihenőt adnak, élnek azokban.

az oszlopokban, szobrokban, melyeket hálás népük emel emlékükhöz, élnek nemzetük költészetében, mely a késői unokákat is megríkatja majd csodás honszerelmet, nagy szenvedéseket, hősi tetteket és dicsó halálokat zengő dalaival, élnek honfitársaik szívében, akik egyre növekvő bámulattal tekintenek fel sugárzó alakjukra s élnek az örökkévalóságban, ahol a végtelen igazság Istene megfizet nekik cselekedeteik szerint és soha el nem hervadó borostyánkoszorú és égi kitüntetés lesz a legfőbb hadúr kezéből osztályrészük. így gondolták ezt a görögök, akik az el-esett hősokeket az elysiumba, a napsütötte, paradicsomi mezőre helyezték, így az ősi germánok, akik a walkűrökkel az istenek csillogó lakába, a Walhallába vezették őket, s így hiszik a keresztények is, akik a fegyvercsörgés, ágyúdörgés, halálhörgés nélküli örök élet békéjét és boldogságát juttatják nekik. Gyilkos fáradalmak, izzó, vészes csaták után övék a soha véget nem érő treuga Dei, az örök valósággá vált istenbéke.

A mi hőseink nem haltak tehát meg, hanem élnek! Élnek.

„Áldott gondolat, világíts be szelíd fényeddel azoknak a tízezreknek a szívébe, akik elvesztették szeretteiket az emberemészítő harcokban! Előtted szétfoszlanak a nyirkos ködgomolyok, melyek a sírokra neheztedek, belőled túlradó enyhülés fakad a sebzett lelkekre és szent nyugalom a szétduúlt kedélyekre.”